

Per Baun

Alan Gewirths moralteori

I Filosofisk tidskrift nr 2/1990 ägnar sig Ragnar Ohlsson med viss energi åt att försöka såga min avhandling. Delvis vill jag ge honom rätt i kritiken: det var en metodologisk miss att inte ha med Schmidts bok *Political Terrorism. A research guide to concepts, theories, data bases and literature*. Å andra sidan är jag därvidlag i gott sällskap. I sin omarbetade version av boken, *Political Terrorism. A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories and literature* (1988) redovisar Schmid i en sammanställning över citerade författare i terroristforskningen, att endast ett fåtal av världens ledande terroristexperter refererar till honom (mindre än tio referenser, s 181).

Ohlsson förefaller dessutom ha en motsägelsefull uppfattning om mitt urval av definitioner, då han dels hävdar att urvalet är gjort "på måfå", dels att jag gjort urvalet "för att hans egen skall framstå som ett avgörande framsteg" (s 43). Den senare anklagelsepunkten implicerar inte ett urval på måfå, utan tvärtom ett medvetet val av bristfälliga definitioner.

Nu tänker jag emellertid inte träta med Ohlsson om min avhandling, dels därför att jag inte längre upplever avhandlingsämnet som så angeläget, att jag skulle vara beredd att engagera mig i ett fortsatt försvar, dels därför att det finns en mer väsentlig sak att diskutera i Ohlssons recension.

Det jag har i åtanke är hans kritik av Alan Gewirths moralteori. Ohlssons kritik förefaller mig på alla punkter vara felaktig och uttryck snarare för en moralteoretisk inskränkthet än för en saklig bedömning av teorin. Med moralteoretisk inskränkthet menar jag den självklara kaxighet som vissa moralfilosofer ofta visar mot försök att överbygga klyftan mellan "vara" och "böra", eller mellan fakta och värderingar. Utan att ens seriöst pröva teorierna sätter man dummerjönsmössor på deras upphovsmän och avfärdar dem med en axelryckning. Moores "naturalistiska felslut" används inte som ett argument, utan som en förevändning att slippa argumentera: det *går* inte att härleda något normativt ur något deskriptivt, *basta*. Därav

Ragnar Ohlssons självsäkra "Nu hänger givetvis inte Gewirths härledning ihop rent logiskt" (s 44).

Jag skall här försöka ge en bild av hur Gewirth kan gå från antaganden om vad det innebär att vara en agent till en normativ moralisk teori. Jag skall också söka visa på felet i Ohlsson kritik av Gewirth.

Låt oss börja med Gewirths definition av "handlande" och "handling" i *Reason and Morality*:

Handlande, i den strika mening som är relevant för moraliska och andra praktiska föreskrifter, har två sinsemellan relaterade generiska egenskaper: frivillighet eller frihet och avsiktlighet eller intentionalitet. När jag säger att en handling är frivillig eller fri, menar jag att dess utförande står under agentens kontroll på så sätt att han utan att vara tvingad till det väljer att handla som han gör, i vetskap om de relevanta förhandenvarande omständigheterna kring hans handling. När jag säger att en handling är avsiktlig eller intentional, menar jag att agenten handlar för något mål eller någon avsikt som utgör hans skäl för att handla; denna avsikt kan bestå i själva handlingen eller i något som skall uppnås genom handlingen (s 27).

Det är genom intentionaliteten som allt handlande får vad Gewirth kallar en "normativ struktur": vi utför handlingar för att vi *vill* uppnå något. Vi går från ett tillstånd av icke-handlande till ett av handlande därför att vi upplever ett värde i att göra så. Denna viljeattityd gentemot handlandet och dess mål behöver inte ha karaktären av ett starkt begär eller lustupplevelse. Viljeattityden skall snarast förstås som ren avsiktlighet. I denna mening "vill" den presumtive självmördaren svälja giftampullen: han har en avsiktlichetsattityd gentemot denna handling.

Allt handlande innehåller alltså en evaluativ komponent i den meningen att agenten har en intentional pro-attityd till sitt handlande och dess mål (om denna pro-attityd i det enskilda fallet är välgrundad eller ej, är en annan sak):

{Agenten} betraktar objektet för sitt handlande som något som har åtminstone tillräckligt värde för att motivera att han handlar för att uppnå det, enligt de kriterier, vilka som helst, som är involverade i hans handlande (s 49).

Även när det gäller godtyckligt valda handlingar, så önskar agenten åtminstone hellre utföra någon handling än ingen handling alls. Så länge denna viljeattityd inte utgör ett fall av val under tvång, i den betydelse som diskuterats ovan, så utgör den från agentens sida en värdering så att han, så långt, betraktar avsikten med, eller objektet för, sitt handlande som något gott... (s 51).

Fortsättningsvis följer Gewirth upp de logiska implikationerna av agentens pro-attityd gentemot sitt handlande och dess mål. Det är värt att notera, att Gewirth hela tiden rör sig *inom* agentens perspektiv. Han går alltså inte från påståenden *om* agentens värderingar till påståenden *om* agentens rättigheter. I stället söker han visa att ur *agentens* utsaga "Jag sätter värde på målen för mitt avsiktliga handlande" följer *agentens* anspråk "Jag har rätt till frihet och välbefinnande (som är de nödvändiga betingelserna för allt framgångsrikt avsiktligt handlande)".

I *detta* sammanhang sker alltså ingen övergång från "vara" till "böra", från det deskriptiva till det normativa. I sina logiska slutledningar rör sig Gewirth hela tiden på det normativa fältet, från vissa grundläggande värderingar som går att tillskriva varje agent till vissa andra värderingar (rättighetsanspråk), som impliceras av de mer grundläggande värderingarna.

Övergången från det deskriptiva till det normativa sker på ett tidigt stadium, nämligen i Gewirths definition av handlingsbegreppet, där en intentional, evaluerande komponent presenteras. Denna normativa struktur hos handlandet (som jag menar är obestridlig i dess intentionala mening) medför att den deskriptiva utsagan "Jag utför handlingen H med syftet att realisera målet M" implicerar, *när den görs av samme agent* den normativa utsagan "M är gott" (s 57). Det handlar alltså här inte om vad som är gott, utan vad agenten måste *betrakta* som gott.

Om nu agenten alltså med nödvändighet måste sätta värde på målen för sitt handlande, så måste han också med nödvändighet sätta värde på det som är nödvändigt för att han genom sitt handlande överhuvud taget skall kunna realisera något mål. Dessa nödvändiga betingelser för allt handlande är, enligt Gewirth, frihet och välbefinnande.

Men hur kan man från agentens värdering av frihet och välbefinnande sluta sig till en teori om alla agents *rättigheter* till frihet och välbefinnande? Att en agent gör anspråk på något, X, som en rättighet, innebär att agenten gentemot andra agenter riktar ett krav, att de inte skall lägga hinder i vägen för hans innehav av X. Att uttala satsen "Jag har rätt till X" blir då logiskt ekvivalent med att säga "Andra bör inte hindra mig i mitt innehav av X". Detta "bör" behöver inte vara av moralisk art, utan skall här förstås som relaterat till agentens egenintresse:

De skäl och rättigheter som här refererats till behöver inte vara av moraliskt slag, liksom strikta praktiska "bör" inte endast är av moraliskt slag; deras kriterier kan vara

grundade på egenintresse (som i detta fall) eller vara av legalt slag, eller av ytterligare andra slag. Man måste också hålla i minnet, att ett "bör"-omdöme som en person A riktar till en annan person B kan vara egenintresserat eftersom det är avsett att tjäna inte B:s syften, utan snarare A:s (s 79).

Agenten riktar alltså ett rättighetskrav som är "egenintresserat" till sin omgivning. Om agenten förnekar satsen (1) "Jag har rätt (utifrån mitt egenintresse) till frihet och välbefinnande" så förnekar han också (2) "Varje annan agent bör (utifrån mitt egenintresse) åtminstone avstå från att hindra mig i mitt innehav av frihet och välbefinnande". Förnekandet av (2) innebär ett accepterande av (3) "Det är inte fallet, att varje annan agent bör (utifrån mitt egenintresse) åtminstone avstå från att hindra mig i mitt innehav av frihet och välbefinnande". Men hur skulle en agent kunna acceptera (3) och samtidigt acceptera (4) "Min frihet och mitt välbefinnande är nödvändiga världen för mig"? Att agenten måste acceptera (4) följer ur det tidigare resonemanget om att agenten måste betrakta de nödvändiga betingelserna för avsiktligt handlande som något gott, eftersom han med nödvändighet måste ha en intentional pro-attityd till sitt handlande och dess mål.

(4) innebär att agenten hävdar, att han *måste ha* frihet och välbefinnande och då kan han inte utan själv motsägelse acceptera, att det är tillåtet för andra att hindra honom i hans innehav av frihet och välbefinnande:

Det skulle vara motsägelserfullt för honom att acceptera både att han måste ha frihet och välbefinnande och att andra personer får hindra honom från att besitta dessa värden, *då kriterina för "måste" och "får" är desamma och utgörs av agentens egna fordringar för handlande* (s 81).

Så agenten kräver frihet och välbefinnande som rättigheter. Men än så länge är de inte *moraliska* rättigheter, eftersom deras grund alltså är agentens egenintresse, utan hänsyn tagen till andra agenters intressen. Genom att universalisera grunden för det egna rättighetsanspråket (dvs själva agentskapet) måste agenten acceptera (5) "Alla agenter har rätt till frihet och välbefinnande" (s 146-147). Eftersom rättighetsanspråket är kopplat till agentskapet, måste agenten acceptera, att var och en som i likhet med honom själv uppfyller kravet på agentskap, har rätt till frihet och välbefinnande. Universaliserat på detta sätt har rättighetsanspråket blivit ett *moraliskt* rättighetsanspråk. Agenten har tvingats från "*Jag har rätt till...*" till "*Alla agenter har rätt till...*"

Nu till Ragnar Ohlssons invändningar. Den första går ut på, att det är "svårt att se hur handlande skulle pragmatiskt implicera de innehållsrika premisserna för slutledningen".

Jag vet inte om Ohlsson tycker det är lättare nu, men jag har i alla fall visat hur Gewirth tänker sig gången. Centralt för förståelsen av teorin är dess utgångspunkt, nämligen att handlandet har en normativ struktur, dvs ett intentionalt innehåll och att vi som handlande personer inte kan undvika att inta vissa värderingar gentemot förutsättningarna för realiserandet av vårt avsiktliga handlandes mål. Om inte Ohlsson snappat den premissen, så blir givetvis resten svårt att förstå.

Ohlssons andra invändning var, att det är "svårt att se varför en positiv värdering av målen (som dessutom kan vara felaktig!) skulle ge upphov till en instrumentell värdering av de nödvändiga förutsättningarna för handling: målen skulle ju kunna realiseras på annat sätt än genom agentens handlingar, genom Guds ingripande eller statens välvilja".

För det första, att agenten kan missta sig på värdet i sina mål är här ovidkommande. I stället är det intressanta att agenten har en (intentional) pro-attityd till sina mål (oavsett på vilka grunder och oavsett målens reella värde) och att det är p g a denna pro-attityd som han handlar i syfte att realisera målen.

För det andra är det *målinriktat handlande*, inte mål i sig, som genererar agentens värdering av de nödvändiga betingelserna för hans handlande. För agenten, *qua* agent, är mål lika med *mål för agentens handlande*. Det Gewirth talar om (s 37-42) är "mål som utgör deras skäl för att handla", "mål för deras handlande", "mål för vilka de handlar", "avsiktlighet ... nödvändigt förbundet med handlande". Gewirth beskriver agentens pro-attityd som relaterad till *uppnåendet* (genom handlande) av målet, snarare än till målet i sig:

Frivillighet refererar till medlen, avsiktlighet till målet; frivillighet omfattar agentens orsakande av sin handling, medan avsiktlighet omfattar objektet eller målet för handlingen i betydelsen *det goda han vill uppnå eller ha genom detta sitt handlande* (s 42, min kursivering).

Därför, Ohlsson, blir det de nödvändiga betingelserna för handlande som av agenten kommer att betraktas som instrumentalt värdefulla och inte Guds ingripande eller statens välvilja.

Ohlssons tredje invändning går ut på att det "knappast kan bli tal om rättigheter i någon vanlig mening genom de två sista stegen i

slutledningen: man kan mycket väl vilja genomföra saker utan att för den skull betrakta de nödvändiga förutsättningarna för dessa handlingar som rättigheter".

Jag antar, att Ohlsson med "rättigheter i någon vanlig mening" avser "moraliska rättigheter". Emellertid figurerar i Gewirths resonemang inte bara moraliska rättighetsanspråk utan också "egenintresserade" rättighetsanspråk. De senare är helt enkelt ett starkt hävdande av agentens egenintresse. Genom att framföra ett sådant rättighetsanspråk, med frihet och välbefinnande som dess objekt, så hävdar agenten bara att han *måste* ha frihet och välbefinnande och det *för honom* är oacceptabelt att andra hindrar honom härvidlag. Ett sådant icke-moraliskt rättighetsanspråk är knappast kontroversiellt, givet att agenten måste sätta värde på frihet och välbefinnande. Gewirth diskuterar utförligt (s 68-75) vad som menas med egenintresserade och andra icke-moraliska rättigheter. (I min avhandling noterar jag distinktionen på s 119-120.)

Endast genom en slarvig läsning av Gewirth kan man undvika hans distinktion mellan egenintresserade och moraliska rättighetsanspråk och det är betecknande, att Hare, hos vilken Ohlsson söker stöd för denna del av sin kritik av Gewirth, fullständigt har missförstått distinktionen. Hare tror att "egenintresserat bör" hos Gewirth refererar till de personer som den enskilde agenten riktar sitt rättighetskrav till och kritiserar Gewirth utifrån denna tolkning:

För när jag säger att *andra personer* av egenintresse bör göra något, så måste jag mena att de bör göra det i *sitt* eget intresse; jag kan inte mena att de bör göra det i *mitt* intresse (i *Gewirth's Ethical Rationalism*, s 54).

I själva verket refererar "egenintresse" till den talande agenten och *hans* intressen, vilket Gewirth påpekar i sin replik till Hare (vilket Ohlsson antingen inte har läst eller också struntat i):

Sålunda placerar Hare ordet "egenintresse" på fel ställe. Agenten ... säger inte att "andra personer bör av egenintresse göra något"; snarare säger agenten egenintresserat—dvs, med tanke på sina egna intressen eller avsikter—att andra personer bör göra något. Egenintresseaspekten gäller *agenten* och de "bör"-omdömen som han riktar till andra personer, eftersom han gör dessa omdömen för *sina egna* egenintresserade syften, inte för deras (s 208).

Jag tror alltså, att Gewirths etiska teori utan större problem överlever Ohlssons självsäkra rallarsvingar. Ett sätt för Ohlsson att höja kvaliteten på sina kommentarer av Gewirth kunde ju vara att ägna

mer tid åt att studera vad Gewirths argument faktiskt går ut på och inte avfärda dem med vänster hand utifrån en förutfattad mening om vad som går och inte går göra inom moralteorin.